

Iznimke i ograničenja od interesa za knjižnice i korisnike

Iznimke od zaštite autorskih djela i ograničenja primjene autorskog prava poznaju svi nacionalni zakoni o autorskom pravu, ali i međunarodni ugovori, poput Bernske konvencije za zaštitu književnih i umjetničkih djela ili novijega Ugovora TRIPS. Iznimke i ograničenja omogućuju društvu da pomiri suprotstavljene interese autora, kojima jamči pravo na isključivo iskorištavanje djela i korisnika, koji djela žele slobodno koristiti. Uvođenjem iznimki i ograničenja u područje autorske zaštite postiže se ravnoteža između prava autora i potreba javnosti za slobodnim korištenjem njihovih djela. Kad se govori o iznimkama i ograničenjima autorskih prava obično se misli na taksativno nabrojene slučajeve u pojedinim nacionalnim zakonima, kojima se ograničavaju imovinska autorska prava. Moralna prava autora, pak, moraju se uvijek i bez iznimke poštivati.

Također treba voditi računa o tome da je rok zaštite autorskih djela ograničen i da se mnoga autorska djela mogu slobodno koristiti. Što se zaštićenih djela tiče, važno je da ih knjižničari mogu identificirati te da dobro poznaju specifične iznimke i ograničenja od zaštite nabrojene u hrvatskom zakonu kako bi najbolje pomogli korisnicima.

U većini nacionalnih zakona iznimke i ograničenja taksativno se nabrajaju i ne smiju biti u suprotnosti s načelnim uvjetima koje navode međunarodne konvencije i ugovori. Bernska konvencija za zaštitu književnih i umjetničkih djela navodi najprije iznimke od zaštite: dopuštenje od autora ne treba tražiti kad se želi citirati iz njegova djela ili kad se dio djela reproducira za potrebe nastave i novinskog izvještavanja. Specificiranje pojedinih drugih iznimki u Bernskoj se konvenciji prepušta nacionalnim zakonima uz uvjet da je svaka iznimka usklađena s tzv. testom u tri koraka. Drugim riječima, nacionalni zakoni mogu uvesti pojedine iznimke i ograničenja od zaštite koje će omogućiti slobodno korištenje djela, uz uvjet da su ispunjene tri pretpostavke:

- a) da se radi o posebnom slučaju korištenja, koji ne može biti pravilo
- b) da takvo korištenje nije u suprotnosti s redovitim korištenjem djela, što znači da autor ne smije biti zaknut za znatni dio naknade koju bi inače mogao dobiti i
- c) da takvo korištenje neopravdano ne šteti zakonitim interesima autora.

U literaturi se često ističe da je test u tri koraka, koji je poslije preuzet u novije međunarodne ugovore, poput Ugovora TRIPS, Ugovora o autorskom pravu Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo, a konačno i u europsku Direktivu o harmonizaciji nekih aspekata autorskog prava i srodnih prava u informacijskom društvu iz 2001., zapravo ograničenje ograničenjâ koja omogućuju slobodno korištenje djela. Važno je naglasiti da se djelo može slobodno koristiti samo ako su ispunjena sva tri uvjeta te da će sud u u svakom postupku odlučivanja o mogućem kršenju prava pažljivo razmotriti jesu li navedeni uvjeti kumulativno ispunjeni.

Direktiva o harmonizaciji nekih aspekata autorskog prava i srodnih prava u informacijskom društvu, koja je jedan od temelja za nacionalne europske zakone o autorskom pravu, u poglavlju o iznimkama i ograničenjima sadržava samo jedno obvezno ograničenje koje svi nacionalni zakoni zemalja članica moraju prihvatiti i 21 izborno ograničenje, što znači da zemlje mogu birati iznimke i ograničenja koja će uključiti u svoj zakon, ali ne mogu uključiti iznimku koja nije spomenuta u Direktivi. U Direktivi se navodi da se iznimke i ograničenja primjenjuju samo u skladu s uvjetima navedenima u testu u tri koraka. Direktiva usto sadržava preporuku zemljama članicama da ne prihvate sve nabrojene iznimke. Nisu sve zemlje članice poslušale preporuku, pa je među pojedinim zakonima zemalja članica došlo do razlika koje danas prilično ometaju prijenos informacija, tako da se razmišlja o izradi međunarodnog dokumenta koji bi utvrdio i ujednačio minimalne iznimke i ograničenja za sve nacionalne zakone.

IFLA-in Odbor za autorsko pravo i druga pravna pitanja (IFLA/CLM) uputio je 2008. godine Svjetskoj organizaciji za intelektualno vlasništvo (WIPO) prijedlog dvanaest načela na kojima bi se trebale zasnivati iznimke i ograničenja koja bi trebala vrijediti za knjižnice i arhive diljem svijeta. U obrazloženju prijedloga kaže se da od 149 zemalja članica WIPO-a čak 21 nema u zakonu predviđeno nijedno ograničenje za knjižnice, samo 72 zemlje imaju u zakonu iznimku koja omogućuje reproduciranje u svrhu zaštite građe, a samo 74 uvrstile su u svoj zakon iznimke od zaštite koje omogućuju slobodno korištenje djela za znanstveno istraživanje ili učenje. Slične su prijedloge uputile i druge interesne skupine iz razvijenih zemalja i zemalja u razvoju, uglavnom organizacije za zaštitu

potrošača i druge nevladine organizacije koje zastupaju prava javnosti. Predložene su sljedeće iznimke i ograničenja:

- Knjižnicama treba dopustiti reproduciranje objavljenih i neobjavljenih djela u svrhu zaštite, što uključuje i prijenos u druge formate.
- Knjižnicama treba dopustiti reproduciranje zaštićenih autorskih djela za znanstveno istraživanje i privatnu uporabu njihovih korisnika.
- Djelo treba biti zaštićeno za autorova života i 50 godina poslije njegove smrti, a kad jednom postane slobodno, treba to i trajno ostati.
- Knjižnicama i korisnicima koji djelo koriste u dopuštene svrhe treba dopustiti da zaobiđu tehničke mjere koje onemogućuju korištenje djela, a koje je ugradio nakladnik.
- Ne smije se dopustiti da odredbe zakona o sklapanju licencijska budu u suprotnosti s odredbama zakona o autorskom pravu.

Hrvatski je Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima iz Bernske konvencije za zaštitu književnih i umjetničkih djela preuzeo test u tri koraka i u čl. 80. propisao da se objavljeno autorsko djelo smije koristiti bez autorovog odobrenja, a ponekad i bez plaćanja naknade samo u slučajevima koji su u Zakonu posebno navedeni, te da se korištenje ne smije suprotstavljati redovitom korištenju djela i ne smije štetiti zakonitim interesima nositelja prava.

Obvezno ograničenje iz Direktive o harmonizaciji nekih aspekata autorskog prava i srodnih prava u informacijskom društvu preneseno je i u naš Zakon pa se čl. 81. dopušta privremeno i popratno reproduciranje djela koje je sastavni dio tehnološkog procesa. Od izbornih iznimki i ograničenja ponuđenih u Direktivi u Zakon su prenesena sljedeća: reproduciranje za privatno korištenje, za potrebe knjižnica, arhiva i sličnih javnih ustanova, za nastavu i znanstveno istraživanje, u korist osoba s invalidnošću, za potrebe sudskih, upravnih i sličnih službenih postupaka, u svrhu informiranja javnosti, citiranje, iznimke u odnosu na autorska djela trajno smještena na javnim mjestima, plakate i kataloge javnih izložbi i aukcija, korištenje za stvaranje parodija i karikatura te korištenje u svrhu iskušavanja uređaja. ¹

¹ Aleksandra Horvat; Daniela Živković. *Knjižnice i autorsko pravo*. Prvo elektroničko izdanje (prema tiskanom izdanju iz 2009.) Verzija 1.3. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada, 2013. Str 47.- 49. Licenca: [Creative Commons Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0 Hrvatska](#).

ZAKON O AUTORSKOM PRAVU I SRODNIM PRAVIMA (pojedini članci)

Poglavlje 6. SADRŽAJNA OGRANIČENJA AUTORSKOG PRAVA ZAJEDNIČKE ODREDBE

Članak 80.

Objavljenim autorskim djelom može se koristiti bez autorovog odobrenja ili bez autorovog odobrenja i bez plaćanja naknade, samo u slučajevima koji su u ovom Zakonu izričito navedeni. Odredbe o ograničenjima iz ovoga poglavlja pokrivaju samo takvo korištenje autorskog djela koje se ne suprotstavlja redovitom korištenju autorskog djela i neopravdano ne šteti zakonitim interesima nositelja prava.

REPRODUCIRANJE AUTORSKOG DJELA ZA PRIVATNO I DRUGO VLASTITO KORIŠTENJE

Članak 82.

Fizička osoba može reproducirati autorsko djelo na bilo koju podlogu ako to čini za privatno korištenje, kao i reproducirati autorsko djelo u obliku fotokopije i za drugo vlastito korištenje, koje nema izravno ili neizravno komercijalnu svrhu i nije namijenjeno ili pristupačno javnosti. Nije dopušteno reproduciranje cijele knjige osim ako su primjerci te knjige rasprodani najmanje dvije godine, grafičkih izdanja glazbenih djela (u daljnjem tekstu: notni materijal), elektroničkih baza podataka, kartografskih djela kao ni izgradnja arhitektonskog objekta, ako ovim Zakonom ili ugovorom nije drukčije određeno.

OGRANIČENJA U KORIST POJEDINIH USTANOVA

Članak 84.

Javni arhivi, javne knjižnice, obrazovne i znanstvene ustanove, ustanove za predškolski odgoj i socijalne (karitativne) ustanove, a koje svoje usluge ne naplaćuju, mogu iz vlastitog primjerka reproducirati autorsko djelo na bilo koju podlogu u najviše jednom primjerku.

ZBIRKE NAMIJENJENE NASTAVI ILI ZNANSTVENOM ISTRAŽIVANJU

Članak 85.

(1) Dopušteno je reproduciranje na papir ili sličan medij i distribuiranje pojedinih odlomaka zakonito objavljenih autorskih djela ili cjelovitih kratkih autorskih djela s područja znanosti, književnosti i glazbe, kao i pojedinačnih objavljenih autorskih djela s područja likovnih umjetnosti, arhitekture, primijenjenih umjetnosti i industrijskog dizajna, fotografskih ili kartografskih djela te prikaza znanstvene ili tehničke prirode, u obliku zbirke koja sadržava priloge više autora i koja je po svojem sadržaju i sistematizaciji isključivo namijenjena nastavi ili znanstvenom istraživanju uz navođenje izvora, osim ako to autor izričito ne zabrani. Reproduciranje i distribuiranje pojedinih dijelova autorskih djela ne smatra se povredom prava iz članka 16. ovoga Zakona osim ako bi se objavljivanjem pojedinih dijelova ugrozili čast ili ugled autora.

(2) Autori djela sadržanih u zbirci iz stavka 1. ovoga članka imaju pravo na primjerenu naknadu za reproduciranje i distribuiranje njihovih autorskih djela.

KORIŠTENJE AUTORSKIH DJELA ZA POTREBE OSOBA S INVALIDNOŠĆU

Članak 86.

Za potrebe osoba s invalidnošću dopušteno je korištenje autorskih djela na način koji je izravnoj vezi s invalidnošću tih osoba i koje je nekomercijalne naravi, a u opsegu potrebnom za odnosnu invalidnost.